

O C J E N E I P R I K A Z I

Antické tradice na Velké Moravě. Listy filologické, roč. 101, sv. 3. Kabinet pro studia řecká, římská a latinská ČSAV, Praha 1978, 129-192 + 12 slik. priloga.

Djelo *Antické tradice na Velké Moravě*, tekst četvoro učenjaka (Vladimír Vavřínek, Zoe Hauptová, Klement Benda i Anežka Merhautová - Livorová), pripremljeno je u redakciji uglednog čehoslovačkog i svjetskog bizantologa i ćirilometodijanca Vladimíra Vavříneka, a objavljeno kao tematski svezak časopisa »Listy filologické« i posvećeno VIII. međunarodnom slavističkom kongresu u Zagrebu (rujan 1978). Tekst je izvorno bio napisan, što je i odredilo način i obim njegove obrade, kao uvodno poglavlje većem djelu *Antika a česká kultura*, također Akademijinu izdanju posvećenom VIII. međunarodnom slavističkom kongresu, koji je u književnoj tematici obuhvatio i problematiku naslijeđa antike u slavenskim književnostima, ali je iz tehničkih razloga zamišljena edicija sužena i poglavlje o velikomoravskom razdoblju izdvojeno.

Četiri opširne, međusobno povezane studije vrlo produbljeno istražuju i nastoje utvrditi udio kulturne tradicije antičke civilizacije u postanku i konstituiranju velikomoravske duhovne i materijalne kulture. Isto tako nastoje utvrditi putove i posredništva kojima je i preko kojih antička kulturna tradicija oplodila velikomoravsko tlo.

Vladimír Vavřínek je u uvodnoj i okvirnoj studiji zbornika (*Antické tradice na Velké Moravě*, 129-139), polazeći od uvjerenja da se glavno značenje Velike Moravske, usprkos njezinoj znatnoj političkoj i društvenoj moći u doba Mojmira, Rastislava i Svatopluka, ne nalazi u vladarsko-političkoj oblasti nego u oblasti kulturnoj, sintetički obuhvatio sve vidove i područja velikomoravske duhovne i materijalne kulture nikle ili oplodene na kulturnim tradicijama antičkog svijeta. Dakako, položaj Moravske koja je ležala izvan granica nekadašnjega Rimskog carstva bio je u tom pogledu bitno različit od susjedne Panonije. Ipak, nicanje i brzi razvoj vrlo zrele moravske kulture, značajne i za ostale slavenske narode, u tako kratkom razdoblju konstituiranja i trajanja velikomoravske državnosti od svega jednoga stoljeća, jedva bi bilo moguće bez sudjelovanja kulturnih tradicija antičke civilizacije, koje su od konca 8. stoljeća raznim putovima i posredništvima u brzom slijedu dopirale do moravske

zemlje, gdje su prema visokoj kvalitativnoj razini usmjerile i ubrzale domaće tendencije kulturnog razvoja. Slomom avarske vlasti u Panoniji posljednjih godina 8. stoljeća oslobođene su pritiska koji im je branio samostalan politički razvoj i slavenske zemlje sjeverno od Dunava i, što je još važnije, Moravska se otvorila prema sjevernoj Italiji i jadranskoj obali odakle su prema njoj počeli pristizati uzori i poticaji ka domaćem kulturnom razvoju, u tom razdoblju osobito značajni na području materijalne kulture, noseći sa sobom značajke antičke civilizacije. A kada su od početka 9. stoljeća u Moravsku počeli dolaziti kršćanski misionari, većinom iz Bavorske, ali i iz sjeverne Italije i s jadranskog područja, sa sobom su donosili i novu ideologiju i kulturu koja je izvirala iz misaonog svijeta kasne antike. S kršćanskim je misijama već početkom 9. stoljeća nikla i neka rudimentarna, za nove vjernike najnužnija slavenska pismenost, izvorno možda nastala radi praktičnih potreba bavorske misije među panonskim Slavenima, koja je oblikovala prvu slavensku kršćansku terminologiju na zapadnim, latinskim temeljima, terminologiju koju će kasnije u Moravskoj susresti te upotrebljavati u svojim prijevodima i Konstantin i Metodije pored izraza stvorenih prema grčkim uzorima. Suštinski prijelom u kulturnom razvoju Velike Moravske nastao je, ipak, tek dolaskom bizantske, ćirilometodske misije koja je Moravljanima donijela prvo slavensko pismo (glagoljicu) i utemeljila literarnu školu u kojoj će se prvi put u povijesti njegovati slavenska pismenost. Razlozi bizantskoj misiji ležali su u Rastislavovoj crkvenoj politici, koja je trebala osigurati političku samostalnost moravskoj zemlji, ali je to bio tek početak lančanih događaja koji će ćirilometodskoj misiji među Slavenima dati, od političkog, daleko veće kulturno značenje, značenje koje su njezini stvaraoci i nosioci jedva i mogli predvidjeti. A stvaranje vlastite slavenske literature nije bilo odgovor na molbu moravskog kneza, a nije ni poteklo iz opće bizantske politike nicanja narodnih kultura, nego je bilo izvorna zamisao i djelo vođe bizantske misije Konstantina Filozofa, misaono oslonjena na njegove velike istočne kršćanske uzore kasnog antičkog doba, doba kojemu je još bila bliza upotreba narodnih jezika u liturgiji i oblikovanje nacionalnih kultura oslonjenih o pismenost na domaćem jeziku. Zbog toga je i djelatnost Konstantina i Metodija, bitno različita od prvih pojava pismenosti na moravskom tlu, rođenih tek iz najosnovnijih potreba misijske prakse, vodila ka stvaranju stvarne, istinske slavenske književnosti, kojoj je temelj trebala biti zbirka osnovne kršćanske literature prevedene s grčkih izvora. Autor se posebice zadržao na prikazu prevoditeljske i izvorne literarne djelatnosti ćirilometodske misije u Moravskoj na čelu koje je stajao Konstantin Filozof i brat mu Metodije s bizantskim učenicima, a kasnije su im se pridružili i učenici odgojeni i obrazovani u Moravskoj. Pri tome je istakao suštavnost u izboru prevedenih i izvorno napisanih djela, te brzinu u ostvarivanju njihovih vrlo zrelo zacrtanih kulturnih i književnih zamisli, za koje su, kako će im tek nadolazeći događaji i godine pokazati, imali pred sobom samo dva desetljeća. U ta-

ko kratkom razdoblju nikla je i djelovala u Moravskoj prava literarna škola koja je bila ogroman preokret u kulturnom razvoju ove zemlje. Jer, iako se može pretpostaviti da su i bavarski misionari učinili neke početne korake u obučavanju domaćih učenika, tek je bizantska misija započela sa svestranim, sustavnim obrazovanjem slavenskih učenika kako bi s vremenom mogli preuzeti crkvenu upravu zemlje i nastaviti kulturno i književno djelo svojih učitelja. Kao Bizantincima, Konstantinu i Metodiju činilo se besmislenim, pa i nemogućim širiti kršćanstvo i graditi crkvenu organizaciju u zemlji koja ne bi imala zaveden čvrst pravni red, u kojoj ne bi važili zakoni koji sređuju svjetovne i crkvene odnose. S bizantskim mišljenjem o nerazdvojivoj povezanosti kršćanske crkve i na pravnom redu uređene kršćanske države stvaranje slavenskih zakonika bio je također neophodan dio ćirilometodske misije. Tu je, dakle, razlog njihova značajnog pravničkog djela, na koje se Vavřínek detaljno osvrće, djela koje je također imalo značajnu ulogu u stvaranju samostalne i stvaralačke slavenske kulture. Premda pitanje bizantskih utjecaja u materijalnoj kulturi Velike Moravske ostaje još prilično otvorenim, te predmetom i najnovijih polemika i rasprava, nedvojbeno je da je ćirilometodska misija ostavila snažne tragove u razvoju moravske crkvene arhitekture, koja se, oblikovana s više strana i s raznim misijama, ipak sa svojim korijenima nalazila u ranokršćanskoj arhitekturi kasne antike. Ćirilometodska kultura, prirodno ponikla iz grčke kulture koja je u to doba predstavljala i najviši stupanj kršćanske civilizacije, zapravo je sinteza raznih tradicija evropskog Istoka i Zapada, stvorena na temeljima ranokršćanske kulturne oporuke kasne antike.

U studiji *Antické tradice ve velkomoravském písemnictví (140-160)* Zoe Hauptová proučava djela i žanrove ćirilometodske književne djelatnosti; na prijevodnim i izvornim djelima Konstantina i Metodija, s težištem na retorici i poetici, traži antičke elemente u velikomoravskoj pismenosti. Staroslavenski jezik i na njemu pisana literatura imali su, dakako, kao i kulture drugih naroda kristijaniziranih bizantskim misionarima, uzor u bizantskoj crkvenoj kulturi i književnosti. Pa, iako su tvorci staroslavenske kulture, u nastojanju da ne robuju grčkim predlošcima, težili za osobnošću ćirilometodskog djela, ipak su i izvorna djela nastala na velikomoravskom tlu u svojim žanrovima i stilu bila ovisna o grčkim uzorima. Bizantska je književnost, međutim, gotovo posve neprekinutim korakom nastavljala živjeti s baštinom prošlosti upivši u se oporuku antike. Staroslavenska literarna tvorba, pomislimo li posebice na biblijske prijevode, bila je pod jakim utjecajem klasične patristike. Iz suvremene bizantske produkcije, osim djela samog Konstantina i Metodija, ona je preuzela malo ili gotovo ništa, ali se zato plodno inspirirala literarnom ostavštinom velikih crkvenih otaca, kanoniziranih uzora crkvene literature, koji su bili cijenjeni i priznati kako u Bizantu tako i na Zapadu, što je bilo vrlo važno i za pravovjernost ćirilometodske misije. A ti autori, među kojima je najomiljeniji i najčita-

niji bio Grgur Nazijanski, pa Ivan Zlatousti i Bazilije Veliki, svi određena helenski obrazovani, stvarali su u duhu antičkih tradicija koje su se tako prenijele i u staroslavensku literaturu. Osim toga, godine slanja misije u Veliku Moravsku bile su u Bizantu prije svega obilježene konsolidacijom političkog i kulturnog života po završetku ikonoborstva. U kulturnom životu doba je to nastupa tzv. bizantskog klasicizma s najznačajnijom osobnošću patrijarha Fotija, duhovnog vođe tadašnjega bizantskog intelektualnog društva. Antički elementi u velikomoravskoj književnosti imali su, dakle, dva izvora: prvi je izvor bio u Bizantu još živa tradicija helenske obrazovanosti, a drugi djela crkvenih otaca, osobito Grgura Nazijanskoga, koji su sa svojim korijenima još stajali u antičkoj književnosti. Do ovih je zaključaka autorica došla savjesno proučivši sastav ćirilometodske pisane baštine, posebice pjesničkih i polemičkih djela Konstantina Filozofa, konzultirajući pri tome opširnu literaturu, u koju bi, ipak, trebalo uključiti i mišljenje Riccarda Picchia o izokoličkim strukturama proučavanih tekstova.

Klement Benda u studiji *Antičke dēdictví ve výtvarném projevu Velké Moravy* (161-179) detaljno slijedi tragove preživljavanja i preuzimanja antičkog kulturnog naslijeđa u materijalnoj kulturi zapadnih Slavena od njihova doseljenja (u nekim vidovima i ranije) pa do sloma Velike Moravske. Najznačajniji i najzanimljiviji utjecaji provincijalne materijalne kulture na slavensku kulturu ranog srednjeg vijeka vidljivi su u keramici, na metalnim predmetima, te zlatnim i srebrnim posudama, raznim ukrasima, i posebice nakitu. U tome je značajno poznavanje i prihvatanje provincijalne tehnologije u stvaranju produkcijske osnove slavenskog društva na zalazu slavensko-avarske epohe u drugoj polovini 8. stoljeća, u formiranju velikomoravske tehnike izrade pojedinih umjetničkih oblika u kojima je osobito prepoznatljivo panonsko porijeklo. Autor se osvrće i na ikonografiju, te arhitekturu velikomoravskih sakralnih građevina, upozoravajući na fragmente zidnog slikarstva nađene u ruševinama velikomoravskih crkvi. Većinom naslikani u freskotehnici, oni su također preživjeli ostaci antičke tehnologije, ostaci koji odražavaju jedan helenizirani stil čije se porijeklo može tražiti ili u sjevernoj Italiji ili na dalmatinskoj obali.

Nalazi velikomoravske sakralne arhitekture, najznačajnija i najveća otkrića čeških i slovačkih arheologa posljednjih desetljeća, predmetom su vrlo obimnih i produbljenih proučavanja niza učenjaka. Zajedno s keramikom, nakitom i drugim arheološkim nalazima velikomoravske crkve, premda sačuvane i otkrivene samo u temeljima, govore o visokoj kulturnoj razini starih Moravljana. Pitanjima o porijeklu, poticajima i uzorima ove kulture nedvojbeno se nameće i pitanje udjela tradicije antičkog graditeljskog umijeća u njezinu stvaralačkom procesu. Autorica Anežka Merhautová-Livorová u studiji *Antičke tradice ve velkomoravské architektuře* (180-190) daje pregled pojedinih do sada otkrivenih tipova velikomoravske crkvene arhitekture, govoreći o njihovoj provenijenciji i funkciji, dakako i u vezi s kršćanskim misi-

jama na moravskom tlu, doista ostvarenima, mogućima ili zasvjedočenima u pisanim izvorima. Pri tome nastavlja svoja ranija istraživanja i rezimira rezultate koje su u toj problematici ostvarili J. Poulík, V. Hrubý, J. Kalousek, J. Pošmourný, V. Richter, J. Cibulka, F. Dvorník, V. Vavřínek, B. Dostál i drugi. Iz autoričine raščlambe obliká velikomoravske sakralne arhitekture nastalih u doba trajanja velikomoravske države slijedi zaključak da većina tipova velikomoravskih crkvi vuče svoje korijene iz antičkih tradicija, koje su do Moravske dopirale s raznih područja i s raznim misijama. Uzori koji su stizali ili mogli stići s jadranske obale, sa sjevernoitalskog prostora s Istrom, iz Bizanta ili bizantskih provincija, dolazili su s područja ili iz sredina u kojima su se kontinuirano nastavljale, premda i izmijenjene, tradicije antičke arhitekture preuzete ranokršćanskom umjetnošću. Dakako ni germanskom svijetu, velikom moravskom susjedu, te tradicije nisu bile strane; one su, dapače, nakon 800. godine doživjele svoju renesansu u karolinškoj arhitekturi i pokazale nove oblike u ostvarajima otonskog i romanskog graditeljstva.

Ovaj maleni zbornik, posvećen Zagrebačkom kongresu, sakupio je na jednom mjestu rezultate starijih i recentnih istraživanja antičkog naslijeđa u kulturi starih moravskih Slavena. Dragocjen pregled Vladimíra Vavříneka temeljito je zacrtao i istakao sve vidove i putove toga naslijeđa, dok su tri ostala autora produbila pojedine teme, nadopunjujući se na najbolji mogući način, s neznatnim razmimoilaženjima u ostvarenim rezultatima. Za nas je posebice značajno da su u okviru ove problematike sagledane i tekovine bizantske slavenske misije Konstantina-Ćirila i Metodija, plodonosne i u transmisiji antičkih tradicija u kulturu slavenskih naroda, a isto tako i kulturna strujanja prema Moravskoj s jadranske obale, probudena otvaranjem novih putova i nošena kršćanskom misijskom porukom ukorijenjenom u kasnoj antici. Autori su svoje tekstove popratili iscrpnom i pregledno prezentiranom problemskom bibliografijom kojoj se malo toga može dodati. Ova vrlo vrijedna istraživanja sigurno će se nastaviti, produbiti i nadopuniti s novim nalazima. Vrlo je značajno otkriti i što bolje ocijeniti sve elemente antičke civilizacije preživjele i prihvaćene na velikomoravskom tlu, jer su oni, oplodivši u ranom srednjem vijeku moravsku zemlju tekovinama mediteranske civilizacije, i u tom dijelu slavenskog svijeta osigurali razvojni kontinuitet evropske kulture. Mađarski upad na početku 10. stoljeća prekinuo je, dakako, veze između moravskih Slavena i graničnih žarišta antičkog naslijeđa. Ali, jesu li one i do kada posve prekinute, i kojim su putovima ponovo nastavljene, odgovorit će nam istraživanja koja se bave istom problematikom izvan granica i trajanja velikomoravske države.

Ivanka Petrović